

MERAM'DA TARİHİ SU DEĞİRMENLERİ

Yrd. Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK[□]

ÖZ: Bu araştırmada, tarihleri Anadolu Selçukluları devrine kadar uzanan Meram ve çevresindeki su değirmenlerinin özellikleri, çalışma biçimi ve yerleri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Sayısını 50'den fazla tespit ettiğimiz bu değirmenler, su kaynaklarının azalması, yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve ilgisizlik nedeniyle günümüze sağlam olarak ulaşabilmiş değildirler.

Anahtar Kelimeler: Su değirmeni, değirmen taşı, un üretimi, tarih, eski teknolojiler, Meram değirmenleri, Konya,

Historical Watermills at Meram

ABSTRACT: In this research, there are information's about watermills that date back to Seljukis Anatolians at Meram and the vicinity, working mechanisms and their accurate places.

It is believed that, once upon a time there were over fifty watermills but; both because of the decline in the water sources and the new technologies in the watering systems; they aren't in active use today. Furthermore, nowadays nobody pay any attention to such outmoded vehicles so, they couldn't be protected effectively.

Key Words: watermill, millstone, the production of flour, history, outmoded technologies, the watermills of Meram, Konya

Giriş

Sayıca önemli bir kısmı Altınapa Barajı'ndan Tarihî Meram Köprüsüne uzanan Meramderesi üzerinde olmak üzere, Meram ve çevresinde bulunan tarihî değirmenlerin isimleri, yerleri, özellikleri ve çalışma biçimleri bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Değirmenci bir aileye mensup olmamız, bu araştırmayı kendi açımızdan da önemli hale getirmiştir. Günümüzde bu değirmenlerin tamamı, zaman içinde yeni üretim teknolojilerinin ortaya çıkması, suyun yok denecek kadar azalması, de-

ğirmen ustalarının kalmayışı ve işletmecilerinin ilgisizliği nedenleriyle yok olmuş durumdadırlar.

İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Konya Tarihi* adlı eserinde verdiği bilgiler dışında, yer ve özellikleriyle birlikte ele alıp bir listesini vereceğimiz bu değirmenler hakkında araştırmamıza ışık tutacak detaylı başvuru kaynağının bulunmayışı, hakkında az bilgi bulunan ve ilk defa yayınlandığını düşündüğümüz bu çalışmamızı zorlaştırdı.

Altınapa Barajı'ndan şehir merkezine ulaşan suyun tarih boyunca sellere dönüşüp, şehrin kimi bölgelerini tahrip etmesi yüzünden "Konya'nın ölümü sudan olacaktır" sözü darb-ı mesel olup dilden dile dolaşmıştır. Anadolu Selçukluları döneminde, Konya surlarının dışında 15 metre eninde bir hendek bulunmakta, su ve kara çamurla doldurulmakta ve bu hendek aynı zamanda, Meram tarafından gelen sel sularının şehre zarar vermeden kuzey-doğudaki göle dökülmesini sağlamaktaydı" (Baykara 1998: 23). "Selçuklu devrinde şehrin dış surlarının yapılma amaçlarından biri de işte bu sel sularının yıkıcı etkisinden korunmak" (Doğan 2003) olmuştur. Gordelevski, "Konya'nın etrafını kuşatan surların on iki kulesi olduğunu ve üç yüz boru vasıtasıyla dağdan gelen suların en büyük kuleden şehre taksim edildiği"ne işaret ederek bu hususa Katip Çelebi tarafından da dikkat çekildiğini yazar (Gordelevski 1938: 1053). Üç yüz boru ifadesi, Meram deresinden gelen su yolu üzerinde İbrahim Hakkı Konyalı ve bizim tespit ettiğimiz değirmen sayısının daha fazla olabileceğini akla getirmektedir.

Gordelevski, Selçuk Sultanlarının yeni sulama kanalları açtıklarını, bağ ve bahçeden ziyade değirmenlere önem verdiklerini ve değirmenlerden önemli gelirler elde ettiklerini, Cem Sultan'ın Karaman Naibi olduğu dönemde Karaman'da harap olmuş bağlarla birlikte değirmenlerin de korunmasını bir kanunname ile emrettiğini zikretmektedir (1938: 1058). Bağlara ve değirmenlere giden suları idare işi "Mirablar"ın (Su Müdürü veya Osmanlı'da bir çeşit maliye müfettişi) elindeyken, bunların görevlerini suistimal edip fakir halkı zarara sokmaları sebebiyle 19. Yüzyılın sonlarına doğru yetki şehir idaresine verilmiştir (1938: 1064).

Meram suyunu oluşturan su kaynakları hakkında Selçuk Es, şu bilgileri kaydetmiştir:

Konya'nın bağ ve bahçelerini yaz-kış pınarlar beslemektedir. Tilkimen Pınarı 6-20 göz su verir, Başarakavak-Bulamas (Dilekçi) Köyleri arasındadır. Meram Suyu kaynakları otuz üç adet olup, sekiz kol'a ayrılmış, her kol'da kendi çapında bölümlere dağılmıştır.

Bu kaynaklar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Su Kaynakları	Pınarlar
<i>1.Loras Kolu (Loras Dağı Kaynakları)</i>	<i>Fındıklı Pınar, Uzun Dere Pınar, Sarı Pınar</i>
<i>2.Aladağ Kaynakları</i>	<i>Bekar Pınarı, Tilkimen Pınarı, Ak Pınar, Bulamas Pınarı (Dilek Köy)</i>
<i>3.Gevelli Dağ Kaynakları</i>	<i>Keçi Muhsine Pınarı, Kışla Pınarı, Kavaklıdere Pınarı</i>
<i>4.Şalfamlık ve Usurca Kaynakları</i>	<i>Kafur Ketenlik Pınarı, Başpınar (üç gözden), Üç Pınar, Kötü Musa Pınarı, Çiğdem Pınarı, Memeoğlu Pınarı, Başarakavak Çay Sırtı Bataklığı</i>
<i>5.Koca Çal Kaynakları</i>	<i>Kırligiret Pınarı, Embeles Pınarı, Muharrem Dere Pınarı, Örenli Pınarı, Suderesi Pınarı, Vadideki Koca Pınar (dört gözden)</i>
<i>6.Aladağ Zaladin Kaynakları</i>	<i>Söğüt Pınar, Av Faslı Dereleri Pınarı, Seketen Göl Pınarı</i>
<i>7.Aladağ Kalburcu İstikameti Kaynakları</i>	<i>Mülayim Pınar, Yeşil Pınar, Eşek Çeşme Pınarı, Teke Pınarı, Kartal Pınarı</i>
<i>8.Meke ve Karganlı Dağ Kaynakları</i>	<i>Şaban Pınarı (iki gözden), Uzundere Pınarı</i>

Tabloda adı geçen su kaynaklarını, Selçuk Es'e ait Konya Ansiklopedisi'nin, 7. cildinden aldık. Bu eser, Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'nde 3512 envanter numarası ile kayıtlıdır.

Altınapa Barajı'ndan Konya şehir merkezine intikal eden su, arazi sulamasında olduğu kadar içme suyu olarak da kullanılmış, su güzergâhında kurulan değirmenler vasıtası ile değirmencilik sektörüne hizmet etmiştir. İstanbul Başvekâlet arşivinde 387 numarada bulunan kayıtlı tarihsiz Kanunî devrine ait bir Konya tapu defterinde, Konya'nın merkez kazasındaki evkaf listesi içinde 40 değirmen görülmektedir (Konyalı 1999: 234). Meram ve çevresindeki değirmenler hakkında, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bir kayda rastlayamadığımızı da belirtmeyi faydalı buluyoruz.

1. Bölgede Bulunan Tarihî Su Değirmenlerinin Çalışma Şekli

Meram ve çevresinde su gücüyle çalışan değirmenlere dışarıdan giren boru uzunlukları, suyun geldiği dere yatağının durumuna göre 5 ila 8 metre, iç çapları ise yaklaşık 40 cm.'dir. Bazı değirmenlere su taşıyan arklara, özellikle ağaç yapraklarının tıkamasını önlemek için ızgaralar konulmuştur. Değirmen içine inen su boruları incelmekte ve böylece suyun çarka hızla vurması hedeflenmektedir. Su giriş yerlerinde özel bir sac bulunmaktadır. Su, yukarıdan bunun içine alınır. Bu düzeneğe Konya'nın bazı köylerinde "boyra" adı verilir.

Boyradan inen su, basınçla çarptığı çarkı, sonrasında da ortasındaki mile bağlı taşı hızla döndürür. Değirmen taşı üzerinde bulunan ve sepet adı verilen geniş ahşap teknelerin alt kısmı huni şeklindedir. Öğütülecek tahıl sepetten aşağıya doğru uç kısmı incelen ahşap oluğa tane tane dökülür. Çarkın ortasından değirmen içine uzanan direğin ucunda öğütücü taşlar vardır. Bu değirmen taşları genellikle Sille yapımı olup, alttaki sabit, üstteki döner taş şeklinde tasarlanarak yapılmıştır. Değirmen taşları ebat olarak değirmenin kapasitesine göre değişiklik gösterebilir. Değirmen taşları yaklaşık 1 metre çap ve 25-30 cm. kalınlığında silindirik şekilde bu işin ustaları tarafından yapılmışlardır. Taş dilimleri arasına oynamayı önlemek için ağaç çiviler çakılmıştır. Üstte yer alan taşa sabitlenen ahşap milin uç kısmı demirden yapılmıştır. Bu uç “donuzluk” adı verilen alt kısımdaki demir oyuğa yerleştirilerek milin dönmesi sağlanmıştır.

Taşların etrafındaki sac, demir kelepçe ile sıkılarak bağlanmıştır. Bununla unun dağılmadan unluğa akması sağlanır. Öğütülen hububatin taşlar ve sac arasında kalan ve temiz olmayan un artıklarına “yorak” denir. Değirmen taşı üzerine sabitlenen ahşap teknelerin alt ağızları, iki kollu bir düzeneğe marifetiyle tahıl şayet ince un olacaksa az, kalın un olacaksa biraz fazlaca açılarak ona göre akıtılması sağlanır. Öğütülmüş un, alt tekneye iner ve buradan un küreği ile çuvallara konarak ekmek için hazır hale getirilir. Suyun azalıp çoğalması, unun kalitesini etkileyeceğinden usta tarafından sıkça kontrol edilir.

Bazı değirmenlerin su arklarından inen suyun hızlı akması için havuzlar yapılmıştır. Yüksekten akıtılan su, un elde edilmesinden sonra değirmen dışına tahliye edilir. Bu su bahçe veya tarla sulamasında kullanılır.

Meram değirmenleri su potansiyeli ve yapı ebadına göre tek, çift veya nadiren üç çarklıdır. Meram ve çevresinde bildiğimiz üç çarklı nadir değirmenlerden biri, Meramdere'deki “Yeni Değirmen”dir. Bu değirmenin çarklarına inen metal borular hala yerinde durmaktadır.

Günümüzde ayakta kalabilmiş değirmen yapılarının taş duvarla örüldüğü, büyük bir oda şeklindeki çalışma alanını örten çatıların da günün ekonomik koşullarına göre kiremitle kapatıldığı görülmektedir. Değirmen içerisinde bir de ambar bulunmaktadır. Her değirmen için bir baca düşünülmüştür. Meram ve çevresindeki su değirmenlerinde, vaktiyle yurdun birçok yerinde üretilen mısır ununun geleneksel alışkanlıklar ve mısır ekiminin az yapılması sebebiyle yok denecek kadar az olduğu bilinmektedir. Değirmen taşlarının hızlı dönmemesi tahılı yakmamakta ve elde edilen un temiz ve sağlıklı olmaktadır. Bazı değirmenlerde ekmek

yapımı için ocak yapılmıştır. Bu ocakta pişen hamura geleneksel anlayışa uygun olarak tuz konulmazdı.

2. Meram ve Çevresindeki Değirmenlerde Kullanılan Ölçü Birimleri

Eski ölçü birimi	Günümüzdeki Karşılığı	Açıklama
1 Şinik	0,00925metreküp= 9,25 litre	Yarım teneke tahıl (Teneke ile, 18 kg.lık yağ tenekesi kastedilmektedir. Buna göre, 2 şinik 1 tenekedir.)
Yarım Şinik		1 uruk
1 Havay		1 teneke veya 2 şinik
12 Havay	1 kilenin günümüzdeki denkliği 0,037metreküptür.	Bugünkü ölçülerle yaklaşık 180 kg. tahıla karşılık gelmektedir.

Değirmene gelen müşteriler tarafından değirmen işleticisine iş bedeli yani hak olarak her 20 teneke için 1 teneke un verilmektedir. Günümüzde tahıl ekimi yapılan Konya köylerinde yukarıdaki tabloda görülen eski ölçü birimleri halen kullanılmaktadır.

3. Bânileri, Yerleri ve Özellikleri ile Tarihî Meram Değirmenleri

İ. Hakkı Konyalı'nın kitabından Konya şehir merkezi ve yakın çevresinde, 21'i Meramderesi üzerinde olmak üzere isim, yer ve özelliklerini vereceğimiz toplam 33 değirmen bulunduğunu öğreniyoruz (Konyalı 1999: 1107-1108): Bunlar Mahmut Efendi, Kasım Halife, Turut, Meram, Sinan, Yukarı Hocalar, Aşağı Hocalar, Çeşnigir, Çay, Ulaş, Yeni, Maarif, Gümenas, İniş, Kavak, Yaka, Kemer, Sinoplu, Kayadibi, İlahi, Altunba, Palamut, Sahra, Üzemiş, Sinop, Hocalı, Karagöz, Değirmen Köy, Kiçi Muhsine, Çayırbağı-Yukarı, Çayırbağı-Orta, Çayırbağı-Aşağı, Hatıp değirmenleridir.

Konyalı'nın; Sinan, Yeni Değirmen ve Palamut değirmenlerinin haricinde, diğerlerinin nerede bulunduğunu zikretmediğini ve az bilgi verdiğini gördük. Konya Tarihi kitabını tarayarak yukarıdaki listeye dahil olmayan diğer 7 tanesini farklı konular içerisinde bulduk. Aşağıdaki listede adı geçen bu 7 değirmen, aşağıda parantez içerisinde belirttiğimiz konular içinde geçmekte ve bazı eserlere gelir olarak zikredilmektedir:

Kaya (Müstevfi Camaledin Hankâhı), Temelli, Demelli veya Midilli (Mevlana Türbesi), Şihne (Mevlana Türbesi), Recep (Şerafeddin Camii başlığı altında), Çandar (Konya Mahalleleri ve Sadreddin Konevi Camii ve Türbesi), Gedekalas (Lâl Paşa Daru'l-Huffazı) ve Hoca Mezid

(Hoca Mezid Daru'l-Huffazı). Şu halde İ. Hakkı Konyalı toplam 40 değirmenin varlığından söz etmektedir.

İ. Hakkı Konyalı ve Kaynak kişilerden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda, (bunlar; merhum Ahmet Demirhan (1928-2002) ve merhum Hasan Ulutürk'tür (1933-2009)) birkaçı hariç yer ve özelliklerini tespit edip detaylandırdığımız aşağıdaki değirmenler ise Meramdere Yenideğirmen mevkiinden başlayıp Altınapa Barajına ulaşan vadinin sınırları içinde yer almaktadırlar. Konyalı'nın kitabında farklı konular altında isim ve özellikleri geçen bazı değirmenlerle ilgili bilgileri de buraya ekledik. Meramdere'de bulunan değirmenler şunlardır:

1. Altunba değirmeni: Günümüzde Altınapa Barajı suları içinde kalan ve Altunba Hanı'na yakın değirmenin bulunduğu yere eskiden Erkut denilirdi (Konyalı 1999: 984, 1108.) Gâvurun Değirmeni adıyla bilinen değirmen, vaktiyle mülk idi (Kaynak Kişiler. Buradan sonra kaynak kişiler kısaca K.K. olarak zikredilecektir).

2. İlahi (İla) değirmeni: Adını verdiği mevkiide idi. Günümüzde buralarda bağlar vardır. Bu değirmen çok güzel un öğüttüğünden Konya'da, "İla Değirmeni gibi öğütür" sözü bir darb-ı mesel haline gelmişti. Vakıf malı olan değirmenin işletmesini Dereli Çimenler Ailesi yapardı (K. K.)

3. Kaya değirmeni: Değirmenin çevresi halen bahçelik olup günümüzde bir iz kalmamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nde müşriflik ve müstevfilik yapan Hacılar Emiri zade Celaleddin Mahmud'a ait hankahın vakfiydi (Konyalı 1999: 926).

4. Kızılbağ değirmeni: Kızılbağ mevkiinde idi. Değirmenden eser kalmamıştır. Çok ortaklı bir vakıf malı olan değirmenin işletmesini Dereli Çimenler Ailesi yapardı (K.K.).

5. Çeşnigir (Çaşnigir) değirmeni: Meramdere'de bulunan ve Çaşnigir adıyla da bilinen değirmenin üçte bir geliri, II. Bayezid adına yapılan Konya evkaf defterine göre, Alevi Sultan Mescidi ve Türbesi'ne verilmişti. Konya Vakıflar Müdürlüğü'ndeki birinci vakıf defterinin 84/86 numarasındaki H. 874 tarihli Arapça vakfiye suretine göre, Seyyid Ahmed İbn Seyyid Ali İbn-i Seyyid Mehmed adlı bir zat tarafından, Konya Fatih Sultan Mehmet tarafından alındıktan iki sene sonra vakfedilmiştir (Konyalı 1999: 328-319). Çeşnigir adının, Konya Kalesi'nin Çeşnigir Kapısı'nı yaptıran ve Sultan Alaeddin'in Lelası olan Kale Dızdarı ve Saray-ı Has Üstadı Bedreddin Gühertaş ile bir ilgisi olabileceğini düşünüyoruz (Çeşnigir kelimesi için bk. Konyalı 1999:141-142).

6. Kemer değirmeni: Meramdere'den Elektrik Santralına giden yol üzerinde idi. Karamanoğulları Beylerinden Mehmet oğlu İbrahim'in hü-

kümdarlığı zamanında yaşayan Turgut Oğullarından Emirşah Zade Ömer Bey'in kızı Paşa Hondî Hatun'un vakfidır. Değirmenin bir ara Ahmet isimli bir mütevellisi vardı. Konya Vakıflar Müdürlüğü, bu değirmeni 7300 liraya Molla Fani Zade isminde birine satmıştı. (Konyalı 1999:773). 1940 senesinden sonra Konya Buğday Tüccarlarından Mollafalioğlu Mehmet Efendi tarafından satın alınarak fabrika haline getirildi. (Es: 5. cilt içinde) Eskisinin bulunduğu yere yapılan ve halen elektrikle çalışan değirmen faal durumda ve sahiplidir.

7. Yenice değirmeni: Meramdere'den Elektrik Santralına giden yol üzerinde, Kemer Değirmenine çok yakın bir yerdedir. Eskisi yerinde yoktur. Sonradan yapılan ve elektrikle çalışan değirmen şahıs mülkü olmuştur.

8. Kavak değirmeni: Değirmen 60 hisseli (K.K.) ve 12 sehimde beşi hükümet konağı içindeki mescidin vakfı idi. Sonra mülk olmuştur. Değirmenden günümüzde eser kalmamıştır. Konyalı, bu değirmenin Uluirnak Ali Hoca Mahallesi'ndeki Hoca Ali Mescidi'ne vakfedildiğini belirtmektedir (Konyalı 1999: 388). Bu değirmenin üstünde bulunan (adını tespit edemediğimiz) üç gözlü değirmenin yarı hissesi Kadı Hürremşah Daru'l-Hadisi'ne aittir (Konyalı 1999: 842). 18. yy.'a ait bir vesikada bu değirmenin önünden geçen suyun taksimine ait bir malumata rastlıyoruz. Konyalı, bu değirmenden ikiye ayrılan ırmaktan birinin adının Gedekalas olduğunu belirtmektedir (bk. Gordelevski 1938: 1061; Konyalı 1999: 833). Altunapa Vakfıyesinde adı geçen Gedekale, Kedekale veya Kedeklas adındaki bu köy halen mevcut değildir. Köyün bugün Alavardı-Yaka ve Manastır Semtleri dediğimiz mevkiiler arasında olduğu tahmin edilir. Dereköy Kavak Değirmeni Vakfıyesinde geçen bir kayıta su taksimi gösterilirken bir ırmağın adı "Kedeklas" olarak belirtilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra köy dağılmaya başlamıştır. Köyden halen hiçbir iz yoktur. kısmen vakıf ve kısmen de hükümet binasındaki mescidin vakfı idi. Değirmen çayın sel yatağında olup, Çok zamanlar su içerisinde kalırdı. (Es, 5. Cilt içinde)

9. Sinaplı (Çukurluk'taki) değirmeni: Meramdere Çukurluk mevkiinde olup geçmişte vakıf malıydı (K.K.). Konya Merkez İlçesi, Merkez Nahiyesi, Dere Köyü'nde, Mukbil pınarı kuzey doğusunda halen mevcut bulunan bu değirmen 1918-1919 yıllarında aynı köyden Ali Ağa isminde bir zat tarafından inşa ettirilmiştir. Sinop denilmesinin sebebi ise adı geçen Ali Ağa, gençliğinde bir oturak âlemi dönüşü komşusu ile münakaşa etmiş, sarhoş vaziyette oturak arkadaşının başına yanında taşıdığı palayı vurunca orada cansız yere sermiş, olay 1320/1904 senesinde meydana gelmiş, 30 yıl ağır hapsine karar verilerek Konya Cezaevinde iki yıl yatmış, 1322/1906 senesinde Sinop Kalesi'ne gönderilmiş, üç yıl Sinop'ta kaldıktan sonra o tarihte çıkarılan genel af'tan istifade ederek Konya'ya

dönmüş, köylü tarafından “Sinop’lu” diye tanınmıştır. 1956 senesinde 94 yaşında öldü. Dereköy Yüksek Kabristanı’na defnedildi. Değirmeni de bir süre sonra varisleri arasında çıkan anlaşmazlıktan dolayı satıldı. Mustafa Birim ile Özcan Sili firması alarak fabrikaya tahvil etmişlerdir (Es, 8. Cilt içinde).

10. Hocalı (Hacı Ali) değirmeni: Değirmenden günümüzde eser kalmamıştır. İşletmesini Dereli Hacı Ali’nin yaptığı değirmen vakıf malıydı.

11. Yukarı hocalar: Camii Kebir’in karşı tarafındaydı. 12 sehimde 7’si mülk idi (Konyalı 1999: 1107). Otuz altı ortaklı ve vakıf malı olan değirmenden eser kalmamıştır (K.K.).

12. Aşağı hocalar: Camii Kebir’in karşı tarafında yer alan yirmi ortaklı ve vakıf malı olan değirmenden eser kalmamıştır. Yukarı Hocalar değirmeni ile araları birbirine çok yakındı. Şimdi burası boş bir arsadır. İşletmesini Dereli Hacılar Ailesi yapardı (K.K.).

13. Çay değirmeni: 1136/1720 senesi kayıtlarında Konya’nın Vadi’i Meram Mahallesi’nde mevcut görünen ve sonradan satılarak mülk olan bu değirmen (Es, 2. Cilt içinde), Derecamikebir Mahallesi’nde idi. Bu satırların yazarının aile büyüklerinin de aralarında olduğu 7 işletme ortağı vardı. Vaktiyle Şerafeddin Camii’nin vakfı olan değirmenden eser kalmamıştır (K.K.).

14. Gümenas değirmeni: Derecamikebir Mahallesi Gümenas Camii’nin altındaki çay üzerinde bulunmaktaydı ve vakıf malıydı. İki taşlı değirmenden eser kalmamıştır. İşletmesini Dereli Kınış Ali Yapardı (K.K.). Değirmende Misk-i Emir tekkesinin hissesi bulunmaktaydı (Konyalı 1999: 1107). Vaktiyle sahibi Selçuklu Devri ricalinden Emir Aslan Bey’in olduğu bu değirmen hakkında Emir Aslan’ın asıl adının Prens Kommanos olup halkın bu kelimeyi Gümenas şeklinde telaffuz ettiği, 697/1297 yılında öldüğü ve Cemal Ali Dede vakfına ait olduğu kaydı da vardır. (Es, 3. Cilt içinde). Ayrıca, Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğünde bulunan 552 numaralı defterde Turut Mescidi’nin de hissesi bulunduğu kaydı vardır (Konyalı 1999: 566). On iki sehimde bir buçuk sehim Turut Türbesi (Cemal Ali Dede Tekkesi), mektebi ve mescidine aitti (Konyalı 1999: 777).

15. Midilli değirmeni: Derecamikebir Mahallesi Midilli Cami altında idi. Eski adıyla Temelli veya Dimilli olarak da bilinen bu değirmen, II. Bayezid adına M. 1500 yılında Hatıpzade Haydar’a yaptırılan Konya evkafının tahrir defterinde Mevlana Türbesi’nin gelirlerinden biri olarak kayıtlanmıştır (Konyalı 1999: 681). Diğer bir bilgiye göre, gelirinin yarısı Sadreddin Konevî Türbesi’ne vakfedilmiştir (Konyalı 1999: 498). Yine

Selçuk Es'e göre, 851-1435 senesinde II. Bayezit zamanında Meram Vadisi içerisinde bulunan bu değirmenin yarı geliri Sadrettin Konevi Vakfı'na aitti. (Es, 6. Cilt içinde). Çok hisseli vakıf malı değirmenlerden biriydi. Bugün yerinde yoktur. Son sahibi Dereli Evliyaoğlu Mustafa'dır (K.K.).

16. Maarif değirmeni: 1321-1905 senesinde Meram'da Kadı Yokuşu denilen Dereköyü Aşağı Mahalle girişinin köye nazaran doğu, yokuşa nazaran batı ucunda, delikli taş mevkiinde inşa edilen bu değirmenin geliri Konya Sanat Okulu'na tahsis edilmiş olup, okula sadece 350 lira (Altın Para) gelir sağlamakta idi. Yıllarca hizmet eden bu değirmen 1956 senesinde tüccardan Ekmekçi Zade Mehmet Efendi merhumun malı bulunduğu sırada çıkan bir yangın'da tamamen yanmış, 1965'den sonra tekrar betonarme olarak inşa ettirilmiştir. (Es, 6. Cilt içinde) Şimdi yem fabrikası olarak hizmet veren bu değirmen ilk defa Sanayi Mektebi'ne gelir olarak Konya Valisi Ferid Paşa tarafından yaptırılmıştır (Konyalı 1999: 1107). Değirmenin yıllar önce çekilmiş bir fotoğrafı arşivlerde mevcuttur.

17. Yeni değirmen: Meramdere Kadı Yokuşunun solunda, adını verdiği ve vaktiyle Selçuklu sultanlarından birine ait Sultan Bağı'nın olduğu yerde idi. Mülkünün yarısı Şeyh Sadreddin Konevi mahallesinde bulunan Kadı Hürremşah Dar'ül-Hadisi'nin evkafı arasında sayılmıştır (Konyalı 1999: 842). Diğerlerinden farklı olarak bu değirmen üç çarklıydı. 24 saatte 10 kile un öğütürdü. İşletmesini Civelekler yapardı (K.K.). Yirmi yıl kadar önce faal olmasa da yapısı yerinde idi. Değirmen 90'lı yıllarda belediye tarafından yıkılmış ve yerine çocuk parkı yapılmıştır. II. Bayezid dönemi Konya tahrir defterine göre Şerafeddin Camii'ne Meram'da bulunan üç gözlü bir değirmenin de vakfedildiği kaydı vardır (Konyalı 1999: 549). Civarda üç gözlü iki değirmenden kastın bu mu yoksa Ulaş Değirmeni mi olduğu belli değildir.

18. Şihne değirmeni: Meramdere'deki değirmenin hangi mevkide olduğu hakkında bilgiye ulaşamadık. Midilli değirmeni gibi Mevlana Türbesi'nin gelirlerinden biridir. Konyalı, kitabında Şihne tarlaları ve Şihne Hamamı'ndan da söz etmekte ve bunların Sadreddin Konevi Camii ve türbesinin vakfına ait olduğunu belirtmektedir (Konyalı 1999: 500, 681).

19. Recep değirmeni: Meramdere'de bulunan değirmenin yeri belli değildir. Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından Şerafeddin Camii'ne vakfedildiğini Konyalı'nın kitabından öğreniyoruz (Konyalı 1999: 550).

20. Kayadibi değirmeni: Meramdere'de şahıs Mülkü idi (K.K.).

Buraya kadar adı geçen değirmenlerin tamamı Meramdere sınırları içinde yer almaktadır. Meram'daki Mahmud Efendi ve Altunba Hanı yakınındaki Altunba değirmeni dışındaki bütün değirmenlerde Sadreddin Konevi'nin zemin mukataa hisseleri bulunmaktadır (Konyalı 1999: 500). Aşağıda zikredeceğimiz değirmenler ise Meramdere sınırları dışında yer alan değirmenlerdir:

21. Ulaş değirmeni: Kalenderhane Mahallesi'nde medfun Ulaş Baba'nın adını taşıyan değirmen Meram'da idi. Değirmene bitişik bir zaviye ve Kalenderhane bulunmaktaydı (Konyalı 1999: 780). Değirmenden eser kalmamıştır. Çok ortaklı bir vakıf malıydı. İşletmesini Dereli Hacılar Ailesi yapardı (K.K.). Konya Vakıflar Müdürlüğü'nde bulunan 4 numaralı defterin 153. Sayfasındaki kayıt şöyledir: "Medine-i Konya haricinde Vadi-i Meram mahallesinde vaki Ulaş Dede Kalenderhane ve zaviyesi vakfından mahalle-i mezkürede Ulaş Değirmeni demekle maruf üç çark üzere devreden değirmen..." (Konyalı 1999: 780).

22. Karagöz değirmeni: Son vakıf kayıtlarına göre, 12 sehimde 8 sehimi Dursunoğlu (Dursun Fakih) Camii'ne aitti. Son sahibi Kör Yusuf'tur. Sonradan Belediye tarafından yıktırılmıştır (K.K.).

23. Meram değirmeni: Hatiboğlu vakfiydi. Son sahipleri Dereli Zühtü ve Necati Özdoğan'dır. Değirmen bugün yerinde yoktur. Buraya sonradan çevre düzenlemesi yapılmıştır. Gordelevski, makalesinde türbenin malı olan Meram değirmeninin Mevlevilere ait olduğunu (1938: 1057) belirtmektedir. Değirmenin zemin mukaataları Alaaddin Camii'ne vakfedilmiştir (Konyalı 1999: 316). II. Bayezid zamanında bu değirmenin gelirinin üçte biri Meram Camii ve Zaviyesi'ne (burada Konyalı, şu kaydı düşmüş: Konya Vakıflar Müdürlüğündeki 4 numaralı defterin 24. Sayfasında yer alan 17 Şaban 1250 tarihli derkenar), üçte biri Gazialeşah Mahallesi'ndeki Hasbeyoğlu Dar'u-l Huffazı'na verilmiştir (Konyalı 1999: 963). 1905 yılında değirmeni Romanya'dan gelmiş bir Rus kiralamıştır (Gordolevski 1938: 1064).

24. Sinan değirmeni: Meram Değirmeni başındaki değirmenin yarısı mülk, yarısı vakıf idi (Konyalı 1999: 1107).

25. Mahmut Efendi değirmeni: Şahıs mülkü idi. Yeri hakkında bilgiye ulaşamadık.

26. Kasım Halife değirmeni: Semerkandlı Şeyh Alüyyu'd-din'in yolunda yürüyen Kasım Halife, kendi adını taşıyan mescidinin 933 tarihli vakfiyesinde, caminin batısında bulunan bu iki taşlı bir göz değirmeni vakfetmiştir (Konyalı 1999: 438). Adını taşıyan mahallede idi.

27. Turut değirmeni: Vakıf eseridir. Bu değirmen, Fatih Sultan Mehmet'in Konya evkafını tespit eden M. 1476 tarihli defterine göre,

Meram'dan Dere'ye giden yolun üzerindeki Şeyh Vefa Camii ve Hanikahı'na vakfedilmiştir (Konyalı 1999: 554). Bir başka yerde yazar, bu değirmenin Yeğenoğlu Hasan Mehmet'in Karakurt mahallesindeki medrese ve mescidinin vakfı olduğunu belirtmektedir (Konyalı 1999: 778).

28. İniş Değirmeni: Yerini tespit edemedik.

29. Yaka Değirmeni: Yerini tespit edemedik.

30. Palamut değirmeni: Debbağlar Tekkesinin (Sırçalı Mescid) yanında bulunuyordu. Kışın burada insanlar palamut ezerlerdi (Konyalı 1999: 1108).

31. Üzemiş (Meram Vadisi) değirmeni: Çok eskiden yıkılmış yerine yenisi yapılmıştır. Sonraki değirmen de yerinde yoktur. Fatih defterinde Konya evkafını yazan tahrir heyetinin yazdığına göre değirmen, Musalla mezarlığının içinde yer alan Şeyh Sadaka Türbe ve Zaviyesi'ne vakfedilmiştir. Bu değirmenin kiracıları 200 akçe icara vererek değirmeni yıkmış ve adlarına bir başka değirmen yapmışlardır. Evkaf müfettişleri bunu yolsuz buldukları için yapılan değirmeni tekrar zaviyeye bağlatmışlardır (Konyalı 1999: 755-756).

32. Çandar değirmeni: Konyalı'nın yerini belirtmediği değirmen, Sadreddin Konevi Cami ve türbesinin vakfidir (Konyalı 1999: 498).

33. Ahi İlyas değirmeni: Meram'da Kaya Irmağı üzerindeydi (K.K.).

34. Karagün değirmeni: Ahi İlyas değirmeninden sonraki değirmendir (K.K.).

35. Gedekalas veya Gedeklas değirmeni: Gedekalas, Meram'da eski Mollaoğlu köşkünün karşı taraflarına rastlayan yörenin adıdır (Şimdiki Meram Yaka). Yörenin diğer bir adı da Koçaş idi. Buradaki bağlar Mevlana Türbesi'nin vakfıydı (Konyalı 1999: 679; Gedekalas için bk. Konyalı 1999: 825, 828, 831, 832). Bu değirmenin yer mukataası, Beyhekim Mahallesi'nde yer alan La'l-Paşa Dar'u-l Huffazı'na vakfedilmiştir (Konyalı 1999: 951). Konyalı, başka bir yerde bunun Sakahane (Davud Ağa) Mescidi'ne vakfedildiğini ve aynı adı taşıyan mevkide olduğunu (Konyalı 1999: 520) yazmaktadır.

36. Sahra değirmeni: Şehrin içinde yer alan değirmen kışın çalışırdı. Değirmenin dörtte biri Tac-ı Veziri Medresesi'nin vakfıydı (Konyalı 1999: 900).

37. Kiçi Muhsine (Gici Musla) değirmeni: Adını taşıyan köyde idi.

38. Çayırbağı Yukarı Değirmen: Mevlana Türbesi vakfı idi. Sonradan şahıs mülkü olmuştur. Şimdi yerinde yoktur.

39. Çayırbağı Orta Değirmen: Değirmenden geriye bir iz kalmamıştır.

40. Çayırbağı Aşağı Değirmen: Değirmenden geriye bir iz kalmamıştır.

41. Hatıp değirmeni: Şimdiki Hatıp Mahallesinde idi (K.K.).

42. Hoca Mezid değirmeni: Osmanlıların Konya'yı aldıkları dönemde yıkılmış bulunan Hoca Mezid Dar'u-l Huffazi'na gelir sağlayan değirmendir (Konyalı 1999: 953). Değirmen Konya şehir merkezi dışındadır (Konyalı 1999: 968).

43. Değirmenköy değirmeni: Konya-Beyşehir karayolunun batında adını taşıyan köydedir. Akıbetini bilmiyoruz.

44. Bulumya değirmeni: Erenkaya (eski adıyla Bulumya) köyünün güneyinde, Konya-Seydişehir karayolu üzerindedir. Günümüzde harabe haldedir. Onarılsa yeniden çalışır hale getirilebilir.

45. Kuyu değirmen: Bu değirmen ile birlikte aşağıda adı geçen değirmenler Gökyurt Köyü'ndedirler. Zamanla yok olan bu değirmenlerin tamamı şahıs mülküydü (Detseli 2006).

46. Harım değirmeni: Manastır denilen mevkiinin alt kısmında yer almaktadır.

47. Yıkık değirmen: Ev altı mevkiindedir. Bir tarafı yıkık olduğundan bu adı almıştır.

48. Topalın değirmeni: Kayadibi mevkiindedir. Köyden Topal Mustafa adında biri çalıştırmıştır.

49. Bağras değirmeni: Bağras mevkiindedir.

50. Tekke değirmeni: Değirmen ardı mevkiindedir.

51. Feleğin değirmeni: Tekke değirmeninin altındadır. Felekler ailesi çalıştırmıştır.

52. Aşırı değirmeni: Aşırı mevkiinde yer alan değirmendir.

4. Değirmenler Hakkında Folklorik Bilgiler

4.1. Atasözleri ve Deyimler

Taşıma su ile değirmen dönmez.

Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan.

Sen ben demeyince değirmende kavga olmaz.

Hak değirmen damında olur.

El yumruğu yemeyen, kendi yumruğunu değirmen taşı sanır.
 Değirmen damı geşik (sıra, nöbet) ile.
 Değirmende doğmuş sıçan gök gürlemesinden korkmaz.
 Evin en akıllısı değirmene yoğurt öğütmeye gider.
 Dağ başında harman yapma savurursun yel içinde, sel önünde
 yapma götürürsün sel içinde.
 Değirmen suya gitmiş, o daha şakşağını arıyor.
 Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan.
 Değirmen kerteşi yağlamayınca dönmez.
 Değirmen taşının altından diri çıkar.
 Değirmen taşsız öğütmez.
 Değirmenciye hırsızlık ayıp değil, başka ayıbını ara.
 Değirmenciye salgın saymışlar, o da müşteri sayılmış.
 Değirmenden gelenden poğaça umarlar.
 Değirmene dadanan köpek dere sıyırtır.
 Değirmene gelen nöbetine kail olur.
 Değirmene kıtlık girmez.
 Değirmene varan un öğütür, evdeki nevbet sayar.
 Değirmenin ününde değil, unundadır.
 Değirmencinin evine hayırlı haber gelmez.
 Değirmenden gelenden börek umarlar.
 Üstünün ununu görüp de, değirmenci sanma.
 Saçı değirmen damında ağartmak.
 Adamın değirmenini su almış ama “şakşakısı güzeldi” demiş.

4.2. Meramdere'den Bir Değirmen Efsanesi

İnanışına göre değirmenler, cinlerin de meskenidirler. Geceleri bunların ortaya çıkarak değirmen artıklarından beslendikleri yolundaki rivayetler dilden dile dolaşmıştır. Lakabı Artıklar olan ailenin büyüğü Mustafa (Artığın Mustafa), bir değirmende gece bekçiliği yapmakta, sabah olunca eve dönmektedir. Bir gün henüz şafak sökmeden, Meramdere'deki evine uzak olan değirmenden yola çıkar. Bahçeler arasından gelirken bir oğlak sesi duyar. Sahibine vermek üzere oğlağı alır, ön ayaklarını omuzlarından aşağı sarkıtarak yüklenir. Yürüdükçe sırtındaki oğlağın ağırlaştığını fark eder. Bunu hayvanın ağırlığına ve yorgunluğuna verir. Fakat zaman geçtikçe ağırlık dayanılmaz hale gelir. Ardına bakınca, oğlağın arka ayaklarının uzayıp gittiğini, yerlerde süründüğünü görür. Korkuya kapılır ve olanca hızıyla eve koşar. Fakat yaşadığı korkulu olay zamanla öylesine içine sirayet eder ki, kimi zaman normal davranamaz olur. Ahali bundan sonra kendisine “deli” muamelesi yapar. Çocukluğumuzda hayatta olan Artığın Mustafa Dede, bazı hırçın tavırları olsa da, son derece insaniyetli, merhametli biri olarak zihnimizde yer etmiştir.

Sonuç

Bu araştırmada, tarihleri Anadolu Selçukluları devrine kadar uzanan Meram ve çevresindeki su değirmenleri hakkında bilgi vermeye gayret ettik. Değirmenlerin çoğunun Meramdere’de yer almasının sebebi, Altınapa’dan Meram’a inen suyolunun burada bulunmasındandır. Meram ve çevresinde tespit edebildiklerimizin sayısı toplam 52 adettir.

Diyebiliriz ki, geçmişte değirmencilik özellikle Meramdere ve çevresinde çok önemli bir meslek olarak buradan geçen dere sayesinde pek çok kişi için bir emek ve hizmet kapısı olmuş, yöre insanının un ihtiyacını asırlar boyu karşılamıştır. İlgililerine faydalı olacağına inandığımız bu araştırmaya ilave edilecek bilgiler muhakkak vardır. Günümüzde bu değirmenlerden hiçbirinin yerleri bulunamayacak şekilde yok olması son derece üzücüdür. Su kültürüyle yoğrulmuş Meram değirmenlerini nostaljik de olsa hissettirecek bir değirmeni Meram’ın uygun bir yerinde çalışır vaziyette yeniden görmek arzusundayız.

KAYNAKÇA

- BAYKARA, Tuncer (1985), *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DETSELI, İsmail (2006), “Eskiden Su Değirmenleri Vardı”, 19.07.2006 tarihli *Memleket Gazetesi*, Konya.
- DOĞAN, M. Sabri (2003), *Konya Su Tarihi*, Koski Yayınları, Konya.
- EMİNOĞLU, Mehmet, H.1289, M. 1872 tarihli “Sultan Abdülaziz Han Devri Konya Salnamesi V.”, Konya Salnamesi Tercümesi, Koyunoğlu Müze ve Kitaplığı.
- ES, Selçuk, (Yayımlanmamış) Konya Ansiklopedisi.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1999), *Konya Tarihi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya.
- GORDELEVSKI V. A. (1938), “Konya İrva ve İska Tarihine Dair Materyaller” (Çev Hasan Ortekin), *Konya Halkevi Dergisi*, S. 18-19, s. 1053.